

ИЗМЕЋУ КАНТА И ФЈОДОРОВА,
БОГОТРАЖИТЕЉСКИМ ПУТЕВИМА

Звездано небо нада мном
и морални закон у мени

У тим студентским годинама, пуним свакојаквих врења, Кант је једно време био философски бог, после свргавања Маркса и Хегела. Убрзо је и он збачен, па је дошао Ниче, потом Хајдегер... Али да Кантов етички императив није проширен Фјодоровљевим „зеленим томом”, заувек живим прецима, Богом који се радује, осмим даном стварања, питање је у ком би правцу ствари отишле. Ко зна да ли би се негде стигло и у какав би се покров претворило „звездано небо нада мном”. И да ли бисмо могли чекати да нас обузме нови категорички императив, заповест: „Васкрсавај!” О томе је у Москви, на дванаестој Међународној конференцији посвећеној Николају Фјодорову, говорио српски философ Владимир Меденица. Уплео је у то многе занимљиве нити

Пише: Владимир Меденица

ПРОЛОГ

Било је хладно и ветровито мартовско јутро када сам дошао у родни град. Некакво страшно, закаснило зимско сунце осветљавало је готово смрзнуте капи кише које су се као разбацани бисери цаклиле на пречистој кори дрвећа. Гране су ударале једна о другу и дрвеће је звонило. Улица у којој је некада била моја кућа водила је на старо румско гробље где су почивали моји ро-ди-те-љи. Спущала се према потоку, где смо као деца пецали кркуше помоћу конца, пампура и савијене чиоде, и онда се уздизала према цркви, из чијег су торња, то памтим, ноћу излетале сове. Учини ми се некако дугачком, много дужом него што је у ствари била, уосталом, баш као и сваки пут када сам на годишњицу мајчине смрти, пролазио њоме идући на то мало старо гробље где су били сахрањени моји родитељи, деда и баба. Тог преподнева ули-ца је била пуста, упркос јутарњем сунцу које, у ствари, и није могло никога да превари будући да су се са севера према граду кретали тешки сиво-бели облаци, а оштар и хладан ваздух, који је као претходница тих оловних облака већ допирао до мога лица, наговештавао је ледену кишу ако не и снег. Та околност ишла ми је на руку, тако да су моји изгледи да се непримећен про-крадем до гробља веома порасли; због тога, али и услед хладноће, загњурио сам лице у оковратник кратке јакне па тако и тиме додатно смањио могућност да ме неко препозна и заподене разговор до кога ми сада уопште није било стало. Добро сам познавао комшиluk, ти добри људи су често извиривали кроз про-зор или кроз дворишну ограду утољавајући тако некакву деценијама, с колена на колено на-слеђивану и у њима наталожену знатижељу: не пролази ли можда ули-цом неко туђ, непознат, неко никада раније виђен или барем неко кога, попут мене, дуго нису видели. Већ дуги низ година нисам живео у родном граду, и све сам ређе у њега долазио, поготово после мајчине смрти. А они би, управо са та-квима као што сам ја, желели да пора-зго-варају, такве они вребају, али овога јутра никога од њих није било на улици нити је ико међу њима извиривао кроз прозор, као да се по оваквом времену нису надали дошљацима попут мене, придошлицама из других простора а, могло би се рећи, и из других времена. Није ми дакле било до сусре-та и једино што сам желео било је да се што пре домогнем врха улице где је била црква и наша бивша кућа и где се скретало ка Старом гробљу. Овога пута нисам желео да сретнем чак ни мајчину вајкадашњу фабричку другарицу, комшину Драгу, ту стару, ороную орлушицу савијеног носа и буљавих очију, која ми је, кад год би ме срела, увек говорила једно те исто: „Е мој сине, не да је твоја мајка била жена! Нама се већ не живи, уби нас фабрика хала, ал кад твоја мајка запева, цела хала прихвати, запевају све жене, подигне нас Смиља све из мртвих, и тако нам прође одвратни дан, који никада не би прошао да није било твоје мајке...” Тако је, помало песнички, што никако није одговарало њеном простом, радничком карактеру, говорила о мојој мајци ова старица, а нос и њене уљаве али упркос томе продорне орловске очи као да су ми се захваљивале у нади да ћу ја ту захвалност већ знати да пренесем њеној мртој другарици.

И док сам се тако прокрадао улицом оно страшно мартовско сунце сад је већ нестало иза црних, наједном посивелих и побелелих облака, и изгледа да неко изненадно бане пред мене више готово да и није било, а црква је била све ближе и скретање ка гробљу одмах иза цркве бивало је све ближе и већ се прекопута видела наша бивша кућа, и успо-мене су наврле као изненадни вал топле крви у срце. Онај страх од сусрета и некаква окамењена заустављеност, ледничка утонулоост чита-ве моје душе, која га је пратила, устукнули су под ла-вином успомена и сузама које су нахрупиле... „Е мој сине...” То више није било исто двориште, ничега више није било, ни биљака ни животиња, ни петла-чувара, ни гегавих патака, ни кокошака ни зечева, дво-риште је било празно, сређено, ничега више није било, кућа је била продата, све је било продато, за-вичај је био разорен, све је нестало осим оног дрвета под којим је мајка седела решавајући укрштене речи и од кога је сада, голог и усамљеног, избијала некаква неподношљива туга. Од старог дворишта још је само то дрво стајало, а кокошињци, стара чесма, стара јабука и ви-шња, она полудивља лоза чије је грожђе било тако мирисаво, све је то било срушено, исечено, дво-ри-ште је било заравњено и претворено у травњак. Ни-чега више није било, остала је само празнина, пу-стош у души, остали су само гробови и она не-пој-мљива туга која је избијала из последњег дрвета. Од читавог завичаја остале су само слике, сасвим не-до-вољне да би уте-шиле тужну душу, слике детињства, младости, остали су само гробови родитеља и спо-меници-успомене захвалне деце, док и они једнога да-на, ти споменици, када ни нас више не буде на овоме свету, ако их већ нека не-при-јатељска ру-ка не развали или каква друга стихија пре тога не уништи, не утону у земљу и придруже се ко-сти-ма предака...

Када сам дошао пред улаз на гробље, одједном је почео да пада снег, густе, огромне мартовске пахуљице за тили час су потпуно испуниле ваздух, сакриле црквени торањ, прекриле тло и пут, и све је нестало у потпуној белини...

О КАНТУ И ОСЕЋАЈНОСТИ

... Тргао ме је изненадни удар точкова о писту, погледао сам кроз прозор али ништа се није видело, ваздух и писта на „Шереметјеву” су били испуњени и прекривени белином, снег је одједном завејао и сакрио чак и аеродромску зграду, а ми смо већ чули речи

капетана лета... „Поштовани путници, останите везани... Желимо Вам пријатан боравак у Москви...” И наш авион је већ прилазио свом месту у ваздушној луци поред репова других белих китова који су израњали из тог бескрајног снежног океана. Да, то је био већ четврти пут да одлазим на конференцију посвећену Фјодорову, са рефератом којим баш и нисам био задовољан, не потрудивши се нарочито да га дубље и смисленије саставим јер сам на претходним конференцијама пожњео успех својим рефератима „Сенке заборављених предака”, „Истина је јестина, алетеја, вечнаја памјат” и „Религиозни смисао уметности”, а Руси ко Руси, пронаћи ће они већ и у овоме нешто добро, та у Русији се, био сам убеђен, макар неко време може живети од старе славе, поготово ако сте Србин. Мој реферат је почињао управо овако:

„Били су то студентски дани, немачки класични идеализам и Кант, страшни Кант по коме су у Кенигсбергу (данашњи Калињинград, мој друг Михаил Маслин воли да истиче да је Кант био поданик руског императора) навијали часовнике. Човек беспримерне моћи формализовања (и буквално беспримерне) пошто у својим делима није дао малтене ниједан конкретан пример којим би илустровао своја апстрактна философска излагања и тако их човеку ненавикнутом на апстрактно мишљење учинио разумљивијима. Али, упркос томе, Кант је једно време био наш философски Бог, и то, што је нарочито значајно, после свргавања Хегела и Маркса с философског престола, али мени Кантово философирање и његов трансцендентализам никада нису били до краја прихватљиви. Ја свој ум нисам успео да ишкољујем на Канту и њему сличнима те да га тако уздигнем до моћи спекулације неопходне за озбиљно бављење истинском критичком философијом, тј. философијом без икаквих примеса осећања, уобразиље, интуиције, оног еротско-вољног нагона који је и чинио бит њене жудње – тежња ка мудрости, једном речју, уметности. Али стари Кант (он је такође убрзо био збачен и на упражњени престо су засели најпре Ниче а потом и Хајдегер) ипак је, макар и негативно, утицао на мене тако што је моје духовно интересовање усмерио ка неком у први мах нејасном и несвесном тражењу излаза из њега самог (Канта), ка превазилажењу онога што је он са супериорном и дотад невиђеном фило-софском аргументацијом поставио као границе људског мишљења и де-ло-вања. Нас неколицина, с разних година и с различитим студентским стажом (неки беху већ у фази „вечитога студирања”, с тим што тада још нису ни наслућивали да факултет никада неће завршити), у философији је тражила и нешто више него што је просто разумско излагање и образлагање, тражило је оно што би философију, како смо мислили, малтене вратило њој самој, њеној „филолошкој дефиницији”, што би је укинуло као строгу науку, тражило је интуицију, уобразиљу, што се још у неким правцима и могло наћи, и, надасве, оно што је у философији у свим временима било апсолутно недозвољено – осећање, осећање и срце. Ону изворност која је постојала у самом њеном имену, а сада се у српској транскрипцији и изговору те речи потпуно изгубила (говоре и пишу, мимо свег нормалног света, филозофија, а не философија како је једино исправно). Зато смо и заволели Ничеа. Ниче је философирао са страшћу, философирао је чекићем, како је сам говорио, али и он ми се у једном тренутку учинио ограниченим, затвореним у неке паганске кругове, затвореним за истински људски проблем, његова концепција надчовека и целокупне етике с оне стране добра и зла почела је да нас одбија јер смо упоредо почели да откривамо и хришћанство,

то јест наше, вољом атеиста и комуниста и програмом социјалистичке школе, покопано православље.

А сам Кант, тај велики противник психологизма и сваког емоционализма, ипак је, може бити, један једини пут „попустио” пред неком врстом осећања када је у својој *Критици практичног ума*

рекао: „Две ствари изазивају у мени усхићење. То су звездано небо нада мном и морални закон у мени.” Осим, наравно, ако ово његово усхићење (што је врло вероватно) није било попут Спинозине

Amor Dei intellectualis

, само некакво интелектуално дивљење-чуђење из кога се, по старима, и родила философија, и ако, сходно томе, никаквог рада осећања у њему није ни било. Али ја сам, заиста, никада и нигде о те две ствари нисам могао да мислим или говорим без осећања, и то је било тако одувек, чак и пре него што сам за тај мој однос, („осећајни”, „срдачни”) према „звезданом небу и моралном закону” добио теоријску потпору у рускоме космизму и, уопште, у читавом оном правцу који се назива руском религиозном философијом и који сам тек касније открио. Звездано небо и природа уопште не могу бити предмет само хладног аналитичког разума, барем када је у питању истински философски однос према њима (тај је однос заснован, и не може а да не буде заснован уколико, наравно, жели да заиста буде философски, на вери да „читава твар стење и мучи се до данас” и с надом чека синове човечанске), а поготово без осећања не може бити она философска дисциплина која се бави моралном свешћу и моралним деловањем – етика. Без срца, дакле, уопште не може ни бити било каквог морала, јер када би то било могуће, царство слободе би, у том случају, било сведено на хладне законе који владају у мртвој природи и на аутоматизам беспоговорног извршења или, пак, санкције због неизвршења одређених моралних норми. Сфера морала је оно што не трпи чисто мишљење, што не трпи никакву нужност и једносмерни каузалитет, па би зато и етика, као философска дисциплина која се бави (промишљањем пре свега) морала и моралног деловања, морала да уважи ову чињеницу. Кант се, наравно, осећања више није дотицао (ако их се и тада дотакао), она уопште нису била предмет његовог, и не само његовог, философског интереса, а камоли да је дошло до некаквог њиховог уважавања или, не дао бог, изливања на страницама његових критика. Он се бавио чулношћу као инструментом сазнања света, али за осећајност као суштину односа човека према другим људима па и читавој твари, захваљујући коме (том осећајном односу) свет, на крају крајева, уопште и постоји, он није марио. Кант није волео никакве случајности које у мишљење могу да унесу осећања, страсти, уопште психологија, лични и субјективни моменти – за њега самог је било какав утицај тог света на философско мишљење био нечувен скандал. До које је мере Кант настојао да из сфере етике и моралног деловања протера све људско, осећајно, субјективно говоре и његове фор-му-лације моралног, односно категоричког императива: „Поступај тако да мак-сима твоје воље може да важи као принцип општег законодавства”, или „Поступај тако да максима твоје воље може важити као општи природни закон”. Кант се залагао за такозвани аутономни морал, у којем човек делује слободно, на основу чистог увида у свој морали дуг а не из осећања страха или пак жудње за некаквом наградом, признањем, тапшањем по рамену, ловорикама, или,

уопште, због било каквог, макар и духовног, интереса, због унутарњег задовољства или спољашње користи. Али већ ово одређење, које, у ствари, у моралну свест, по аналогiji са природном науком, пресудно уводи строгост, општост и нужност закона, угрожава њену аутономију: слобода је овде и сувише близу нужности и већ почиње у њој да се раствара, морални чин и дужност су схваћени и сувише војнички, као наредба која се беспоговорно, без обзира шта о њој „мислила” осећања војникова, његова субјективност, мора извршити. Ова одређења искључују сва осећања, па тако и она морална. Упркос сопственом истрајавању на етичкој аутономији, Кант би волео да човека види као некаквог робота моралнога деловања, а не као слободно биће које је у својим моралним чиновима руковођено пре свега осећањима, а никада чистим мишљењем, некаквим етичким прора-чу-ном, категоричким императивом. Кант је, узевши математику и физику за узор и образац сваке будуће метафизике, малтене као чисте форме науке о природи а приори, а потпуно за-немаривши хемију и биологију као науке препуне емпиријских и индук-тив-них натруха, далеке од трансценденталне и формалне чистоте, наставио процес истеривања духова из природе, започет још смрћу великога Пана и ши-рењем хришћанске цивилизације (не хришћанства као вере, већ управо хриш-ћан-ске, да будем прецизнији, католичко-протестантске цивилизације), и тиме трасирао и свечано отворио ново-вековни индустријски процес по-тпуног цивилизовања и механизовања при-роде. Али Канту се нема шта замерити јер природа у границама чистог ума, који је он поставио као почетак и крај, извор и уток целокупнога постојања а не само метафизичкога спекулисања и научнога истраживања, заиста и не може бити ништа друго до мртви механизам. Оно органско и животно, оно душевно, сасвим испада из природе и она у Кантовој пројекцији постаје опет онај грчки космос: накит, украс, то јест један мртви склад и ред звезда који као да је подешен за разумско а никако не и срдечно сазрцање, оно сазрцање које ће у природи пре видети лепоту и разноврсност биљног и животињског света, које ће у њој пре видети душу, него кретање и испољавања енергије на начин физике. По обрасцу такве физичко-математичке природе Кант је посматрао и човека. Његов човек је војник, и то оловни војник који, како се то каже, „нит смрди, нит мирише”. Јер, Кантов војник је умро, заувек је умро као човек, оно људско је у њему заувек сахрањено зато што је целокупно његово поступање подређено запо-вестима, као што је и сама природа умрла зато што је подређена искључиво математици и физици... Све је било сахрањено у границама могућег искуства тродимензионалног простора и тродимензионалног времена, чистих опажаја а приори, чистих појмова разума и пречистих идеја ума, с оне стране сваког искуства оностраности, сваког опита цркве... Па и сам Кант је деловао на начин тако схваћене механичке природе, он сам је био механизам са опругама типа

перпетум мобиле

будући да никако није признавао, нити му је то на памет падало, некакав

елан вита

л који је делио не са механичком, него са органском, живом, биолошком, Богом створеном природом – уопште није слу-чајно што су његови суграђани по њему на-ви-јали часовнике. Стари Кант излази из куће у шетњу: пет је сати; стари Кант пролази поред школе: двадесет је до шест; пролази поред цркве: десет до шест; сада се налази испред градске већнице: тачно је шест часова. А када је стари Кант једнога дана умро, да ли су се тада сви часовници у Кенигсбергу зауставили? Да ли се и онда, када је Кант тешко дисао, када је боловао, али је, овладавши врлином самосавлађивања, дакле, и упркос

свему, излазио у шетњу, његов пролазак поред градске већнице одвијао тачно у шест часова? Сви су били убеђени да је то било тако, нико више није веровао великом градском часовнику на тргу испред већнице, тачније, нико га више није ни примећивао, и сви су неприметно почели да касне. Они су Канта схватили као некакав математички и физички ноумен, коме разлози живота не могу ништа, он је за њих био нешто попут неорганског бића неподложног старењу и смрти. Али и нај-чвршћи минерали се распадају, а поготово се распада ништавна трска, па макар она била трска која а приорно мисли...

Али и сам Кант као да је увиђао ову мањкавост своје философије те је говорио о примату практичног ума, али, опет, фасциниран могућношћу при-мене синтетичких судова а приори онако како се они јављају у математици и физици, пре свега у сфери гносеологије а онда и других философских дисциплина, етике и философије уметности, говорио је о томе да практични ум није ништа друго до онај исти теоријски, али у својој практичној употреби... што, само на други начин речено, опет води оном истом трансцендентализму, оном захтеву за општим и нужним важењем, оном законичарству које... ако се већ у некој области живота не може пронаћи или утврдити, онда тешко самој тој области! Ту надменост философског ума, истина, није обелоданио Кант, њу је до краја изразио Хегел у својој чувеној изреци: Ако се стварност не слаже са мојим системом, утолико горе по њу! Али, сам живот је изван те сфере, она каприциозна воља човека из подземља Достојевског релативише и саме вечне, свеопште и нужне законе математике и дрско, у лику некаквог офуцаног, циничног господина у цилиндру и карираном сакоу, са напуклим цвикером на глави, објављује: два и два су пет! Тамо где су два и два четири није људски живот, тамо су људи – бројеви, небитни не само у својој посебности него и у својој саборности. Тамо је само сама смрт, само је оно мртво у сфери $2 + 2 = 4$, па чак, изгледа, не ни оно...

Но, било како било, та Кантова реченица је остала заувек у мени као некаква делујућа, надахњујућа максима, она је једно време, ако смем тако да се из-разим, несвесно организовала, одређивала и моју прошлост и моју будућност. Она је терала на рад сећање које никако није могло да се смири, лутајући по опојним стазама детињства, још увек неуспешно тражећи оно на чему би се смирило, ону слику која је, када је једном, али већ захваљујући другим, некантовским надахнућима, пронађена, одредила садржину мог духовног бића и моје моралности, и која ће га, надам се, одређивати и у будућности. Али, она је тражила и да се надогради, тражила је то чак и онда када је Кант био бог, чак и онда када ми се његов морални императив, сведен на своју разумљивију форму: „Поступај тако да човека у свом деловању увек узимаш као циљ а никада као средство”, чинио нечим највишим што се уопште може поставити као захтев пред моралну свест и вољу човека, нечим тако потпуним и тако савршеним, тако непорецивим и изван критике, баш као што је и чињеница наше унутарње самоизвесности изван критике, она је тражила да буде превазиђена, искуп-љена и потпуно оправдана чак и онда када су ми његово учење о синтетичким судовима а приори и комплетно учење о структури и

вредности, о могућ-ности наших моћи сазнања изгледали као врхунац теоријске философије, упркос свеопштем тријумфу материјализма и марксистичког хегелијанизма који је тада код нас био неспоран.

Кант је у тој непролазној реченици сјединио два философска интереса, подигао је на највиши пиједестал два философска објекта: човека и природу – свесну вољу и слободу, с једне стране, и гвоздену нужност која меље све пред собом, с друге, без чега се, наравно, уопште и не може замислити чак ни иоле озбиљно бављење философијом. У даљем току западне философије ова два објекта се никада нису нашла у таквоме складу као у новорођеној руској философији, можда из разлога што из ње није протеран онај трећи члан (као што је то учињено у западној философији), без кога ни човек ни природа не могу истински да живе, а поготову не могу да живе заједно, и који се зове Бог, и због кога, коначно, цинични лик код Достојевског и може да изјави да су два и два пет. Само, дакле, за безбожну свест, то тврђење је – апсурд.

ПОВРАТАК ЖИВОГ ЧОВЕКА

Средином XIX века се у православној Русији десио нови философски по-четак, неоптерећен већ јаловим рационализмом западне философије, рационализмом који је и на свом сопственом тлу већ почео да трпи поразе (Паскал, касније Ниче). На томе новоме почетку поново мисли живи човек, управо целовити човек а не нека мислећа машина која се самозвано и потпуно неоправдано назива човеком, мисли човек као оно старо, управо самом философијом понајвише растурено органско јединство, једин-ство тела и духа, осећања, хтења, уобразиље, разума и ума, човек као душа, а не као неко новокомпоновано делимично суштаство, некакав инвалид који своје обogaљено биће обоготворује и демонстрира и, како му се чини, заувек неповратно утемељује оним револуционарним и, уједно, безумним: *cogito, ergo, sum*. У извесном смислу, историја целокупне западне философије, од Ари-сто-тела наовамо, није ништа друго до историја самопотврђивања овог само-обо-гаљеног бића, али, истини за вољу, и ретких момената увиђања ове суш-тин-ске мањкавости, која је управо последица превласти и доминације разума на том путу, да га тако назовемо – аутоинвалидизације. Али, да мисао мора бити пра-ћена осећањем да би се уопште цео човек некако философски успоставио, то је за

мене по-стало неспорно онога тренутка када је отпочело моје упознавање са руском религиозном философијом. А тај ми је тренутак поново вратио у сећању ону слику из детињства, која је и водила ка Канту, али која је тражила и не-што више од Канта, ону слику када је „философски објекат” – звездано небо, био први пут захваћен и ухваћен, па макар у некаквој детињој забезекнутости, када се мисао о ње-му фактички зачела, непрестано праћена захвалношћу према ономе ко ми је такво чудо и открио – моме оцу. Јер ме је мој отац једне ноћи пробудио и на рукама изнео у двориште, још сањивог, скоро потпуно голог, и показао ми руком у правцу неба осутог миријадама звезда (такво небо данас на овим просторима нећеш видети, и сувише је вештачког осветљења, и сувише отровних испарења, и сувише цивилизацијског отпада у атмосфери да је погледу просто немогуће да пробије ту магловиту скраму која од наших очију скрива небески свод). Док сам ја дрхтао од хладноће, мој је отац усхићено узвикивао: „Ено га тамо, видиш, лети, ено га, лети...” И дубоко, заувек, урезала се тада у моју детињу душу слика његовог радосног, озареног лица, заувек је оно упамћено и с времена на време се враћа у сећању то лице, ево, као сада... Сада знам да се тада у мени зачела она будућа визија јединства суштинских „философских објеката”: звезданог неба, мога оца и мене, тих симбола-реалности у којима је за мене дата суштина сваког мог рада и задатка. Визија се отада несвесно уобличавала, визија која ће ме, много година касније, везивати за одређену уметност и одређене токове ми-шљења. Та визија ће ме, а да је, при томе, уопште нисам био свестан, носити у животу, у потрази за сродним душама и неуништивим јединством у љубави. Она је била зачета те ноћи препуне звезда које су сјале као некакве разбацане новогодишње конфете, али толико густо да су добијале тежину, као млеко (отуда ваљда, од те густине и тежине, и назив Млечног пута), када сам под њиховим неописивим ноћним сјајем, који је готово пекао моје голо тело, први пут видео тако радостан очев лик, да сам се и сам насмејао упркос хладноћи од које ми се кожа јежила. То што је летело, био је неки спутњик, касније сам то сазнао, први вештачки Земљин сателит, нешто се тамо горе, као нека звездица, муњевито кретало међу миријадама звезда, нешто је летело преко небеског свода, тог огромног, непојамног и, како су ми касније тврдили и људи и књиге, *бесkonaчног* звезданог неба нада мном. Али ја сам тада својим очима видео да та светлећа стварчица прелеће то бесконачно небо, и још сам видео бескрајно радосно лице оца, видео сам његов вечни лик, ипак, како су ме касније учили и људи и књиге, и властито искуство формирано у кантовским границама овог времена и овог простора, трулежан и пролазан, као и све на овој земљи што је трулежно и пролазно. И ако хоћу данас да живим у складу са собом, ако хоћу да будем непротивречан са собом као с дететом, и собом као старцем, морам веровати да се и сам бескрај може досећи и да ће лик очев заувек живети, да његов прах неће про-пасти.

Јер ја тада још ништа нисам знао (а сада сам исто то потпуно заборавио) о бесконачној васиони и пролазним људским животима, небо нада мном јесте блистало у расутим звездама, али је било ограничено, на све стране затворено земаљским хоризонтима, тамо где се додиривало са земљом, оно је стајало као купола над овом земљом, купола храма... а очево радосно лице је сијало јаче и од самих звезда, као да је нека чудесна светлост зрачила из њега самог. Мој отац се радовао због победе, како је говорио, *наше*

идеје јер, тамо, горе, летело је нешто људском руком направљено, нешто што је својим кретањем побеђивало сав тај непокретни небески бескрај, нешто што су направили људи у некој далекој великој земљи Русији, исти онакви радници какви су били мој отац и моја мајка, неки пролетери који су, као и моји родитељи, рано устајали и одлазили у своје фабрике да у њима граде светлу будућност, и који су сигурно и своју децу, као и моји родитељи мене, будили још за мрака, и буновне их водили у обданиште... Да, то су они направили, ти пролетери, то смо

ми

, говорио је мој отац, направили...

Та ми се слика сада непрестано враћа у сећању, мој отац је одавно умро, нестао је, претворио се у прах у који ћу се и ја, његов син, убрзо претворити, а звезде и даље стоје, истина, сада много мање видљиве него у детињству, и разум зна да је све што је дете видело само привид, обмана чула, да је она небеска купола коју је спутњик тако брзо облетео, у ствари непојмљива бесконачност која се шири и горе и доле, и лево и десно, на све стране, да је то ужасан бездан чије дно ниједно људско биће никада неће нити може до-сегнути. Разум то са сигурношћу зна, али неко друго чуло, неко друго осећање верује, убеђено је, не жели да се помири са чињеницом да радост и осмех на лицу мога оца не побеђују ту бездану дубину, не савлађују амбис и не за-уздавају бесконачност. То чуло, то осећање је у мени, у ствари, представљало онај несвесни основ вере, која је у свима нама дуго била гушена, да би се у једном непојмљивом удару који је убрзао и сам повратак у цркву, самом себи открило (то чуло). То се и буквално десило 1982. године када сам у „Руској књижари“ у Београду (тада је још такво место код нас постојало) отворио чувену књигу, такозвани „зелени том“, са избором из дела руског мислиоца Николаја Фјодорова, и прочитао речи које су у ствари дале пуни смисао оном Кантовом усхићењу и готово божанском снагом подигле из моје подсвести и васкрсле у мени слику из детињства о којој сам управо говорио, решивши у тренутку све Кантове антиномије, о почетку и крају, о коначности и бесконачности, о слободи и нужности, о смрти и бесмртности, потврдивши, насупрот свем разуму, дечију интуицију савла-дивости те, само наоко несавладиве бесконачности. Ту, у том зеленом тому, у чудноватом писању необичног мислиоца, ствари су поново замениле места, на неки начин сада су опет, као у детињству, чула говорила истину, а разум се варао; разум је овде говорио о привиду, а чула о стварности...

У БОРБИ ПРОТИВ ЗАБОРАВА

Ја старим и тренутак када ћу се прикључити праху предака све је ближи, и, премда сам све смиренији, једно питање ме све чешће чини неспокојним: Да ли сам заслужио, да ли сам било кога даровао нечим, да ли сам свога сина барем нечему научио, да ли сам га упутио, као што је мој отац мене упутио а да то ни сам није знао, да ли сам оставио негде и некада осмех онога који дарује и верује, осмех који не може а да се не запамти, осмех по коме ће ме и мој син запамтити и урезати га у вечнују памјат цркве и сачувати до тренутка када сви ми мртви не устанемо, до тог тренутка вечне победе – свеопштег васкрсења...? И плашећи се супротног, желим да оправдам, потпуно нефјодоровски, и себе и сву нашу несрећну децу говорећи да је онда, у детињству било много лакше него сада, зато што су се звезде виделе много јасније него сада, и што смо били окруженији животињама него сада, што смо живели сеоским животом, много природније и здравије него што сада деца живе у граду. И истовремено се присећам мога последњег одласка у варош код мајке. То је било пре десетак дана, а сада је јесен, лишће је шуштало испод мојих ногу, по-следње овогодишње сунце је грејало и просипало неку чудну светлост, а улица у којој се налазила родитељска кућа била је пуста и некако дуга, дужа него што је заиста била, водила је негде у бескрајне даљине, као онда, када сам био мали. Отворио сам дворишна врата и са неком сетом погледао у стари орах у чијим крошњама је шуштало последње лишће. Мајка је седела под њим, глава јој је клонула изнад укрштених речи које је безуспешно покушавала да реши. На косу јој је пао један жути орахов лист и умрсио се у њој. На укрштеним речима био је један папир са свим словима азбуке које је мајка исписала да се подсети ако би заборавила како се пише реч коју треба уписати у укрштеницу. То сам приметио пре неколико месеци и сећање на тај лист хартије, истргнут из неке старе школске свеске на узане и широке линије, исписане нашом ћирилицом не може а да ми не измами сузе. У тој борби против заборава, са тим папиром на коме је руком моје вољене мајке била исписана наша азбука, писмо Незабошава, полако је одлазила та жена, која је цео живот радила, како се то каже, као коњ, онако како данашње незадовољно и апатично, изнемогло и од нерада и бесциљности уморно поколење не може ни да сања да се може радити. Пришао сам јој и пољубио је. Није се померила. Онда сам ушао у кућу да оставим ствари. Пажњу ми је привукло неко шушкање које је допирало из кухиње, врата на кухињи била су отворена и ја сам провирио. На столу је стајао петао, петао-чувар, „певалица мој”, како му је тепала мајка, и кљуцао мрве хлеба. Када ме је угледао, подигао је главу, испрсио се и закукурикао из све снаге. Утом се из дворишта зачуо мајчин звонки глас, а одмах затим и њен раздрагани, јединствени, заразни смех којим је некада увек разгаљивала и увесељавала све око себе, а сада одобравала сваки несташлук својих животиња...

И ја сам прекорачио праг. И као да је дрво под којим је седела заједно с њом радосно зашуштало. И ја сам се насмејао, после много, много времена, онако како сам се некада смејао, трчећи јој у сусрет, кад сам био мали...

Била је жива, моја мајка...

ОСМИ ДАН СТВАРАЊА

То небо, које сам као дете насељавао својом маштом, опет се отворило нада мном као попрште новог човековог стварања, али сада заједно са Богом, заједно са читавом природом, свим створењима, где су у том стваралачком чину све троје, и човек, и природа, и Бог, субјекти тог новог стварања, тог Берђајевљевог „осмога дана” стварања, али су, истовремено, без обзира колико та мисао јеретички изгледала, и „објекти” стварања. Али, човек се преображава, васкрсава, природа се „регулише”, обнавља, отвара своје очи, биосфера постаје ноосфера а Бог се радује, бескрајно радује – као што се отац радује повратку блудног сина – овоме уздицању, овој новој епохи, насталој у синергији његових створења, човека и природе. Бог који се радује, тек је такав Бог потпуни, испуњени Бог. Али ово (само наоко) свођење Бога на објекат стваралачког чина, макар и синергијског, тео-космо-антропијског чина, не тврди и не заснива никакву јерес него само описује ново божанско снисхођење, једно потпуно схватљиво и разумљиво ново божанско спуштање и људско подизање, оно не значи негирање Божије пуноће, него, напротив, њено потврђивање јер Бог се радује ономе што се реално случило, он се радује повратку сина човечанског и васцеле творевине у окриље божанске пуноће. Али читање „зеленог тома” се догодило у једном атеистичком времену, у једном времену које се још увек дичило својим безумљем, то откриће саборности и братотворења, које је увек актуелно (и догађај из детињства и читање Фјодоровљевог „зеленог тома”) и сада знам да тада, када ми је отац показао небески спутњик, ту радничком руком направљену справицу која је летела око Земље, знам да се тад он није радовао само због тријумфа комунизма, због русофилства, ни због словенофилства, ни због општечовечанске љубави, него пре свега због почетка оства-рења *наше идеје*, идеје која поново почиње да буди у нама и оне најскривеније, готово потпуно заборављене, невероватне наде и обећања...

После очеве смрти остала је у мени некаква горчина која је дуго пратила успомену на њега, остало је сећање на сукобе, али и кајање, и, упркос свему, упркос противречним осећањима која сам гајио према оцу све до његове смрти, остала је из детињства слика

очевог озареног лица, прохладна ноћ и миријаде звезда изнад нас, остала је заувек у мени и често, чак и у годинама лутања и блуђења, макар из подсвести, преко Кантовог звезданог неба и апстрактног категоричког императива, враћала ми оца и мајку, као радосну успомену, као сузе у кајању због тога што сам им свим својим безумним, преступничким и надасве самовољним поступцима загорчавао живот... Она је у мени изазивала и луду жељу да им некако помогнем, обома, иако је школска, атеистичка свест знала да оцу више нема помоћи, а она нова, фјодоровљевска и хришћанска још није наступила...

Јер мој је отац оставио у мени оно највише: жудњу за лепотом, правдом и истином, оставио ми је и веру у Бога, он, који у Бога није веровао, али који се није стидео нити плашио да позове у нашу кућу свештеника Перу када би овај завршио службу у храму који се налазио преко пута наше куће и да преда мном дуго разговара с њим, оставио ми је љубав према природи, према животињама, оставио ми је све. Моји родитељи, мој отац и моја мајка, моји преци све су ми оставили... Јер они су ме упутили, открили су ми и небо и Бога, и све живо. Да, да, да! Трипут је у праву Николај Фјодоров рекавши да „ми немамо ништа своје, све нам је даровано”...

Захваљујући моме оцу, који је веровао у комунистички прогрес, али је волео да седи и попије коју ракијицу са мојим дедом по мајци, који је био краљев војник, четник, оличење свега оног реакционарног, прошлост је за мене увек била лепа, моје детињство је онај врхунац среће какав никада више нећу доживети, то није била прљавица, одвратна прошлост коју дијалектички треба укинути... напротив, то је била прошлост коју је требало васкрснути! Тај мртви човек је за мене постао циљ а не средство. Тада се, под утицајем Фјодоровљевог „зеленог тома”, догодило то проширење Кантовог етичког императива на свагдашњег и свуда присутног човека, на човека у свим временима и свим просторима, на умрлог колико и на живог, на претка колико и на савременика, тада се догодило супраморалистичко испуњење Кантовог императива и његово заиста метаетичко оправдање. Циљ није ни овај емпиријски, грешни, ни онај трансцендентални, апстрактни, општи човек, него вечно-конкретни лик свакога човека у свим временима и свим просторима. И зачудо, та Фјодоровљева заиста васељенска идеја није ме мучила својом општошћу и немогућношћу, као неке друге општечовечанске и хуманистичке идеје, неком својом љубављу према човечанству коју никако у себи нисам могао да осетим. Могао сам да волим само конкретна лица и конкретне људе, родитеље, бабу, деду, а Фјодоров ми је управо то и говорио као сину човечанском: воли родитеље, воли претке као Бога свих очева. То је он говорио свима, сваком сину човечанском и свако је могао да испуни ту љубав, која је, сливајући се у једно, у општечовечанску љубав свих синова човечанских према свим очевима као према једном Оцу, могла да задобије чудесну васкрситељску снагу. А ако је живот добро а смрт зло, онда све што је икада живело треба поново да живи, а оно што није живело треба да постане и остане заувек живо. То је циљ супраморалистичког поступања сина човечанског. Отац је сада у гробу и чека мене, свог сина човечанског, сви умрли очеви чекају своје синове људске, чекају да их

обузме заповест новог категоричког императива, заповест „васкрсавај!”. И звездано небо, које је можда само формално (ред и поредак звезда), али никако не и садржински (мртви слепи универзум) космос, такође чека синове васкрситеље, синове регулаторе – да би оживело. Тако, у крајњој линији, императив „васкрсавај!” значи: Поступај тако да читаву твар у своме деловању не узимаш као средство већ увек као циљ. Јер ти си Син човечански и читава твар чека твоје дело. И Бог чека твоје дело, чека братотворење зарад васкрсавања отаца и читаве твари која стење и мучи се (али и служи) све до данас, да би радосно, у синергији, у ванхрамовној литургији, која се сада по читавом свету шири из срца храма, сви скупа, као богочовечански, као тројични субјекат тог јединственог теокосмоантропијског чина ступили на пут преображења, васкрсења и спасења свих светова, целе васељене зарад заједничке радости и славе какве још никада није било...

... Али можда се никада не бих могао тако снажно и занавек одушевити учењем Николаја Фјодорова да се у моме детињству није збио догађај којег сам се управо захваљујући Фјодорову сетио, али и да српски језик није у правом смислу фјодоровљевски језик, те да корени моји и његови нису заједнички, прародитељски, словенски и византијски...

СЕЋАЊЕ И ОСЕЋАЊЕ

Језик тражи да човек и *осети* оно чега се *сећа*, чега се сећа са *осећањима* туге, чежње, нежности, љубави и, зашто да не, у старости посебно – са *сетом*

... И као да се све збива у језику, у логосу (речи-слову) пре него што се заиста догоди, језичка веза као да је веза живота, и оно што је минуло и што се сада само у сећању обнавља, захваљујући Језику, Речи, Слову може бити поново дотакнуто. Оно што је умрло може бити поново присутно, тако да се може осетити, додирнути...

Осет, „осети ме”, исто је што и додир, „додирни ме”, то је захтев да оно што је умрло буде поново живо, збиља живо а не тек привидно као што је то у пуком сећању. О-сећање

љубави и дуга према родитељима тражи да они буду заиста поново живи, да се могу поново *о-сетити*, додирнути. Наш језик потпуно одговара духу Фјодорова, као што се с његовим духом подудара још увек жива приврженост српског народа оном родном, његова везаност за село, и у његовој свести (више у подсвести) још увек присутне традиционалне, патријархалне вредности. Блудни синови овде још увек не напуштају у потпуности родитеље, иако је све више празних села, иако градска клоака и урбофилија, потреба за хлебом, али и, још у већој мери, потреба за забавом и проводом, све више младих одвлачи у град тако да села остају празна и гробови предака запуштени и зарасли у коров. Кости су предака препуштене природи, да се она, слепица, о њима брине.

Наш језик у потпуности може да васпостави оно што је битно за Фјодоровљево учење, ону везу сећања, памћења и ума, и то, како рекосмо, до те мере природно, нормално, да се оно што се у *сећању* појавило, хвата и учвршћује у *памћењу*, а *о-сећање* туге, сете (опет реч истог корена: осет, сета, осетити, сећати се, осећати), чежње и нежности, осећање живе, делујуће љубави, тражи да се оно што је *запамћено*, *што је у сећању дохваћено* истински васпостави, обнови, извуче из смрти. Језик који у кључним речима разоткрива ову идеју, не само као језичку, но и збиљску могућност, један је потпуно фјодоровљевски језик, чак и више него што је то био његов матерњи, руски. Јер многи Срби никада нису видели спутњик и звездано небо преко кога муњевито прелеће тај сићушни предмет, многи нису упамтили очеве, многи нису званично, или бар то не памте, ни крштени у цркви, али им је Фјодоров близак и драг, јер им је близак и драг њихов сопствени језик. Јер у језику је нашем дато нама откроење Божије. Бог се нама у Слову открива! Језик је српски, да парафразирам Хајдегера, кућа у којој ми Срби станујемо, језик је наличје нашег мишљења и нашег осећања света. Језик је наш израстао из неког прасловенског језика који се још није сасвим удаљио од нас, упркос томе што све више задобија латиничне форме, било у писму, било у речнику, језик који нас још није напустио иако му ми свакога дана све више окрећемо леђа, и који је способан да изрази чак и неизрециво име Божије:

Ја сам Сушти!

Јер

Сушти

је Онај који у себи спаја суштину и суштаство, бит и биће, есенцију и егзистенцију, Сушти је само име Његово. Дакле,

сећам

се прошлости,

сећам

се умрлих, дајем им

помен

,

помињем их

, њихови драги ликови се урезају у моме

памћењу

, као у музеју у коме се чува

успомена

на њих. Али ово

сећање

је прожето

осећањем

, осећањем

туге-сете

, дуга, љубави,

о-сећање

је о

сећању

, или у другој могућности: оно од

сећања

зависи. Излази да је право, пуно

осећање

увек везано за

сећање

: душа осећа, тело осећа, душа се сећа увреда кроз патњу, тело се сећа ударца кроз бол.

Али српски језик у овој нисци речи заједничког корена, или једноставно сличних речи,

иде још даље. Све ово није независно од ума, разума, штавише, у самом језику је са њима

веома повезано. Каже се он је

запамтио

, он се сетио и

запамтио

је, каже се: у његовом

памћењу

је заувек остао да живи њен лик. Само онај који се

сећа

, и који

осећа

, може и да

памти

. Излази да безосећајан човек не може нити да се сећа, нити да истински памти (али

може да злопамти!), излази да такав човек по духу српскога језика не може бити ни

паметан,

односно уман, mudar, интелегентан, учен човек. Каже се за некога: он је

паметан

човек. Он је

mudar, уман

човек. Али mudar и уман човек није онај ко много зна, ко механички памти чињенице, као

што памти датуме одређених догађаја у историји – „многозналаштво (у том смислу) не

учи мудрости”, како је то рекао Хераклит – него ко се

сећа са осећањем

, чију мисао прате осећања, чија је мисао прожета осећањима, ко памти са

благодарношћу и захвалношћу, ко осећа за оног кога у памћењу васкрсава. Паметан

човек дакле није онај (у духу нашег језика), или барем не само онај, ко има формално висок ниво интелигенције и решава брзо некакве практичне и теоријске проблеме, него онај ко памти, ко се сећа и с осећањем заувек зауставља у памћењу оно што је завредило да се памти. Дубока је мудрост у сећању и заборављању, памти се лепо, добро, племенито, драго, оно што је у животу било занимљиво и духовито, заборавља се све оно непријатно, лоше, зло и рђаво, штавише, човек настоји и тера себе да то заборави, да га истера из бића и пресели у потпуно непостојање. Јер оно чега се човек сећа, то још увек постоји, оставља своје отиске на кожи, на телу, на души... Али ту, на пуком сећању и осећању, на памћењу и сазрцању не завршава се тај процес, он у самом српском језику тера на остварење, ре-али-зацију, а тај императив реализације готово аналитички произилази из речи која има заједнички корен са осећањем и сећањем.

Истога корена са осећањем и сећањем је

осетљивост, осет

. Каже се:

осети то, осети ме

, у смислу

додирни то, додирни ме

, тако да оно што се

јавља у сећању, осећање жели и да потпуно осети, свим чулима, да га види, чује, и пре свега – додирне

. То значи да оно што се јавља у сећању мора бити доступно осетљивости, свим чулима, да не сме бити само илузија, приказа, оно мора бити, заиста реално бити на начин да се може осетити, то јест додирнути. Човек зна да око и ухо могу варати, могу наседати фантомима, могу производити звучне и визуелне халуцинације, али је убеђен да чуло додира већ не може бити преварено, да не могу постојати тактилне халу-цина-ције јер је то чуло блискости, телесности, непосредног додира, за разлику од „чула на даљину“, ока и уха. „Стави прст у моје ране“ каже Христос Томи. И Тома је поверовао. Оно што се може видети, чути и, пре свега, додирнути, то заиста уверава у своје постојање. Тако ово сећање и памћење, ова осећајност, постају делатни, они хоће да оно што се појавило у сећању и зауставило у памћењу, буде опипљиво, осетљиво, додирљиво (отуда споменици, портрети у камену, бронзи, дрвету), да буде, макар и на начин „као да“, реално присутно. Али реалност уметничкога васпостављања је привидна, производи уметности у њеном фактичком стању, привидни су, они као да су живи, али истински живи нису. Осећање неће такво васпостављање, оно хоће да оно што је некада живело поново буде живо, да васкрсне. Отуда само љубав може бити основа истинске хришћанске вере, љубав која ионако шири живот, која у својој полној варијанти заиста сведочи другог кроз додир, пуну осетљивост, кроз буквално телесно сједињавање и спајање, али и она узвишена љубав која поклања, радује се другоме. А она, та љубав, тражи васкрсавање и васкрсење свих, без изнимке.

ЧОВЕК КАО ОКО И СВЕСТИ ПРИРОДЕ

Оно Кантово хладно, нехемијско, неорганско, неболошко посматрање природе постојало је донекле и код Фјодорова, али никада у тој мери због које би она била проглашена за мртви механизам. Природа код Фјодорова није мртва, она је само слепа, она нема свест јер не може да види. Човек је њено око и њена свест, али да би то заиста био, да би постао руководилац и регулатор природе, и сам човек треба најпре да истински прогледа. Када човек заиста прогледа, он ће започети процес одухотворавања и оживљавања природе, свих бескрајних светова оног Кантовог звезданог неба на које се код Фјодорова проширује морални закон, „јер сва твар стење и мучи се до данас, сва твар чека синове човечанске”. Расејањем, ко-лонизацијом васкрслих поколења оживеће бескрајни светови и радоваће се миријаде звезда. То и означава Фјодоровљев појам регулације природе (тај појам, као и све друге латинске изразе и појмове, Фјодоров по сопственом признању користи само зато да би га учени људи, да би га научници разумели) – њено оживљавање, њено одухотворење, то и означава претварање аорганске природе у биосферу, а биосфере у ноосферу.

И као што се Кантов етички императив у Фјодоровљевом схватању задатка васкрсавања проширио на човека у свим временима и у свим световима, тако се у схватању задатка регулације преко човека проширио на читаву земљу, а преко земље на све светове васионе. Пракса, па и она политичка и привредна, може по Фјодорову бити само супраморална пракса и ништа друго, јер живот је добро а смрт зло, постојање је добро а ништавило зло, тако да и излазак у космос такође може бити само супраморалистички, етички у највећем могућем степену, и никакав другачији.

Ето, то је био мој реферат који сам прочитао на дванаестој Међународној конференцији посвећеној Николају Фјодорову у Москви, 2009. године. Сећам се, када сам изговорио последњу реченицу, проломио се снажан аплауз, појавиле су се чак и сузе у очима код једног (не само женског) дела публике. Људи су ми прилазили, честитали ми, неки су ме грлили и љубили. Био сам усхићен, иако, истину говорећи, нисам знао шта ме је снашло, чак сам у једном тренутку помислио да нешто није у реду са свим тим људима када нешто такво као што је мој реферат, препун недостатака, може да им се свиђа, али, једноставно, то је тако и ту се ништа није могло нити се може учинити. Руси су увек више полагали на срце и осећања него на разум и пуста умовања.

ЕПИЛОГ

Запалио сам свећу и додирнуо споменик. Са њега су ме гледала лица мојих родитеља. Та лица, чиста и лепа, вечно млада – сестра и ја смо ставили на споменик њихове слике са венчања – гледала су ме са радошћу и с некаквом надом. Моја рука је благо, по влажном црном мермеру, почела да кружи око њихових лица и снег је престао да пада и сунце је изненада грануло, одједном је постало некако пролећње топло и ја сам дуго немо стајао над гробом оца и мајке, умиривши се као у некаквом благотворном, лековитом сну. Онда сам се тргао, прекрстио и, оставивши своје родитеље да почивају у миру и чекају васкрсење мртвих и живот будућег века, пошао назад, ка граду. Када сам код црквењакове оронуте куће скренуо ка нашој улици, угледао сам поред улаза у црквено двориште гомилу људи. Били су ми окренути леђима, а онда су се, одједном, као по некаквој команди окренули према мени и ја сам у тренутку међу њима препознао озарена лица наших првих комшија: Јованчице и Жике, Душке и Љиље, старе мајчине другарице, „орлушице” Драге, а некако се изненадно међу њима појавио и поп Пера у некаквој белој мантији, док су одоздо, од потока почели из кућа да излазе људи, и сви ти насмејани, добри људи су се кретали према цркви. Ја сам зачуђено стајао, као у некаквом ишчекивању, а они, спојивши се с онима који су чекали пред улазом у црквено двориште, предвођени комшиницом Драгом и попом Пером, сви скупа, насмејани, кренуше према мени, и ја, ваљда под утицајем њихових насмејаних лица, изненада испуњен некаквом неизрецивом, радосном слутњом, погледах према старој родитељској кући. Капија је била отворена и преда мном се указало старо двориште, са свим својим житељима, оним неуредним растињем и несташним животињама, и зачуо се њен глас, стари звонки, топли глас моје мајке... <

Објављено: недеља, 9. април 2017, 21:59h